

Ryszard Marszowski

Główny Instytut Górnictwa
Zakład Badań Ekonomicznych i Społecznych

Działania restrukturyzacyjne wobec górnictwa węgla kamiennego i ich wpływ na otoczenie społeczno-gospodarcze. Stan i perspektywy / *Restructuring actions to coal mining and its impact on socio-economic environment. State and perspectives*

Abstract

Taken in period of Polish socio-political system transformation - i.e. after 1989 - restructuring actions against coal mining led to profound changes in life of the miners and their families, thus determining their status and development prospects. It seems that impact analysis of actions taken may affect a better understanding of role that may in the future fulfill the program for creation of the Silesian Centre for Close Mining Changes Monitoring (- further CMZO). This idea has been subordinated contained in this article reflection.

Keywords: human being, work, reform, society, management.

Sukces wydaje się być w dużej mierze kwestią wytrwania, gdy inni rezygnują.

William Feather

1. WPROWADZENIE

W jednej z najnowszych publikacji Instytutu Studiów Przemysłowych stwierdza się, że aktualnie kryzys polskiego sektora węglowego ma charakter wielopłaszczyznowy. Długofalowo nie da się go rozwiązać żadnym prostym planem ratunkowym [28]. Uwzględniając ten fakt warto przypomnieć uwarunkowania kształtujące sytuację polskiego górnictwa w okresie przemian systemowych, tj. po 1989 roku. W tym czasie za cel strategiczny reformy polskiego górnictwa węgla kamiennego przyjmowano doprowadzenie tej gałęzi gospodarki narodowej do ekonomicznej efektywności oraz umiejętności konkurowania na otwartym rynku [19, str. 65]. Po blisko 15 latach trwania proce-

su restrukturyzacji – po raz pierwszy w 2004 roku – górnictwo węgla kamiennego odzyskało płynność finansową pozwalającą na pełne regulowanie bieżących zobowiązań. W kontekście tej prawidłowości można stwierdzić, że spełniony został warunek doprowadzenia kopalń węgla kamiennego do ekonomicznej efektywności. Czy również podobna sytuacja kształtowała drugi cel jakim było doprowadzenie przedsiębiorstw górniczych do umiejętności konkurowania na otwartym rynku? Wydaje się, że odpowiedź na to pytanie odnajdujemy w pierwszych zdaniach wstępu do niniejszego artykułu.

Na kanwie powyższych destynacji odnoszących się do zakładanych wobec górnictwa węgla kamiennego celów i aktualnej jego sytuacji warto przytoczyć zauważoną w procesie restrukturyzacji tej branży prawidłowość, w której stwierdza się, że zlikwidowanie nierentownej kopalni nie stanowi żadnego problemu z ekonomicznego lub technicznego punktu widzenia, jest natomiast przede wszystkim poważnym problemem społecznym i politycznym [27, str. 71]. Rozważając w tym kontekście program na rzecz powstania Śląskiego Centrum Monitoringu Zmian Okołógórnicznych (– dalej CMZO) wydaje się, że skoncentrowanie uwagi na zagadnieniach wiążących się ze skutkami społecznymi restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego – które należy uznać za szczególnie ważne i mogące decydować o przyszłej roli CMZO – jest działaniem uzasadnionym.

2. RESTRUKTURYZACJA GÓRNICTWA OD 1991 ROKU – CELE I IMPLIKACJE

Obserwacja różnorodności konsekwencji i postrzeganie skutków restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego wpisują się w czas ich realizacji i kontekst kształtujących je licznych społeczno-gospodarczych uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych. W tym świetle dostosowywanie górnictwa węgla kamiennego do nowych realiów gospodarczych wymagało opracowania i realizacji odpowiednich programów. Takie programy powstawały, wdrażano je, a następnie zmiana zewnętrznych lub wewnętrznych warunków powodowała, że program stawał się nierealny i wymagał kolejnych modyfikacji, korekt lub też wręcz zarzucenia jego realizacji. Wtedy zastępowany był następnym programem [2, str. 1].

Początek reform polskiego górnictwa dał opracowany w 1991 roku przez ówczesne Ministerstwo Przemysłu i Handlu program reform i harmonogramy restrukturyzacji w sektorze energetycznym [14, str. 314–321]. W oparciu o ustanowione w maju 1992 roku propozycje legalizujące restrukturyzację górnictwa węgla kamiennego i brunatnego, gazownictwa i elektroenergetyki, ciepłownictwa i przemysłu paliw ciekłych rozpoczęto podejmowanie wynikających z programu zasadniczych działań [2, str. 15–27]. W efekcie przeprowadzenia pierwszego etapu restrukturyzacji górnictwa pod nazwą „Restrukturyzacja górnictwa węgla kamiennego w Polsce – realizacja pierwszego etapu w 1993 roku w ramach możliwości finansowych państwa” liczba pracujących w górnictwie zmalała z ponad 407 tys. w 1989 roku do 305 209 pracowników w roku 1993 [23, str. 98-108]. Efektem przyjętego do realizacji programu restrukturyzacji górnictwa było również

powstanie siedmiu spółek węglowych wraz z wydzieleniem trzech pojedynczych górniczych spółek oraz kopalń przedsiębiorstw państwowych [5]. W końcu 1993 roku opracowano II etap restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego na lata 1994–1995. Podjęte działania doprowadziły do kolejnego ograniczenia zatrudnienia w 1995 roku do 268 140 osób. Konkludując w pierwszych 6 latach reformowania polskiej gospodarki z górnictwa węgla kamiennego odeszło ok. 140 tys. zatrudnionych. Należy zauważyć, że skala zmian wywoływanych tym procesem nie determinowała w tym czasie kryzysu społecznego.

W 1996 roku rząd RP podjął realizację kolejnego programu restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego pod nazwą „Górnictwo węgla kamiennego, polityka państwowa i sektora na lata 1996-2000”. W kontekście jego realizacji należy podkreślić, że sytuacja w górnictwie węgla kamiennego nie uległa zasadniczej poprawie. Jedynie ponownie zmalało zatrudnienia w tej części gospodarki narodowej – do poziomu 245 412 osób w 1997 roku [24 str. 99–108].

„Reforma górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 1998–2002” to kolejny program podejmujący wyzwanie związane z restrukturyzacją górnictwa. Jego rozpoczęcie datuje się na 30 czerwca 1998 roku. Źródłem prawnym dla programu była ówczesna ustawa o dostosowaniu górnictwa węgla kamiennego do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej oraz szczególnych uprawnieniach i zadaniach gmin górniczych [6]. Kluczowym celem utylitarnym wdrażanego programu było doprowadzenie spółek węglowych działających w branży górniczej do rentowności. Czynnikiem determinującym ten cel miała być dalsza redukcja zatrudnienia [23, str. s. 99–100]. Osiągnięcie zaplanowanego celu miał zagwarantować ówczesnie powołany ośrodek zarządzania realizacją programu, który tworzyli: Minister Gospodarki, Komitet Sterujący oraz Państwowa Agencja Restrukturyzacji Górnictwa Węgla Kamiennego S.A. [17, str. 65]. Wynikiem realizacji podjętych działań ustawowych był głównie dalszy spadek zatrudnienia i zdolności produkcyjnych. Efekt ten został osiągnięty przede wszystkim w związku z likwidacją 13 przedsiębiorstw górniczych oraz częściowej likwidacji dalszych 10. Reasumując, według stanu na koniec 2002 roku zatrudnienie w górnictwie węgla kamiennego spadło do 140 tys. pracujących, tj. o dalsze ponad 102 tys. osób [21, str. 4–60].

W świetle prawidłowości opisujących okres restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego w latach 1991-2002 znamienym są jego krytyczne oceny, w których stwierdza się, że żaden ze realizowanych programów restrukturyzacji górnictwa nie osiągnął swego zasadniczego celu, to znaczy nie pozwolił na osiągnięcie przez górnictwo węgla kamiennego efektywności ekonomicznej. Nie osiągnięcie głównych celów restrukturyzacji górnictwa w latach 1991-2002 zdeterminowało podjęcie decyzji o przygotowaniu kolejnego programu naprawy tej części gospodarki narodowej [2, str. 3–5]. Jednym z kluczowych elementów programu było utworzenie Kompanii Węglowej S.A. – z 22 czynnymi kopalniami, z których 4 przewidziano do likwidacji – co miało spowodować zracjonalizowanie zatrudnienia. Program regulowała przyjęta 28 listopada 2003 roku ustawa o restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego w latach 2003-2006, która weszła w życie 29

grudnia 2003 roku [22]. W tym okresie do podstawowych celów restrukturyzacji górnictwa zaliczono [7, str. 106–107]:

- utrzymanie bezpieczeństwa energetycznego kraju oraz współdziałanie w zwiększeniu poziomu bezpieczeństwa energetycznego Unii Europejskiej,
- uzyskanie przez przedsiębiorstwa górnicze stabilnej rentowności, ekonomicznej efektywności oraz konkurencyjności na jednolitym rynku europejskim,
- uzyskanie zadawalającego poziomu płynności finansowej oraz zdolności kredytowej w celu zapewnienia stabilnego funkcjonowania i rozwoju przedsiębiorstw górniczych,
- zbilansowanie środków pieniężnych w sposób umożliwiający bieżące regulowanie zobowiązań, w tym w szczególności zobowiązań publicznoprawnych,
- dostosowanie zdolności produkcyjnych do potrzeb rynku krajowego oraz ekonomicznie opłacalnej sprzedaży na jednolitym rynku europejskim i w eksporcie,
- dostosowanie zatrudnienia do potrzeb produkcyjnych z jednoczesnym zapewnieniem wzrostu wydajności i efektywności pracy,
- działania zmierzające do racjonalizacji kosztów,
- prywatyzację przedsiębiorstw górniczych.

Równoległe – co pozostaje w ścisłym związku z programem restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego w latach 2003-2006 – został przyjęty do realizacji we wrześniu 2003 roku przez Samorząd Województwa Śląskiego program łagodzenia w regionie śląskim skutków restrukturyzacji zatrudnienia w górnictwie węgla kamiennego, którego głównym celem było podniesienie konkurencyjności regionu poprzez restrukturyzację gospodarki, zwiększenie jego atrakcyjności inwestycyjnej oraz rozwój zdolności adaptacyjnych mieszkańców na regionalnym rynku pracy [23, str. 23–26]. Głównym celem programu było uruchamianie mechanizmów przyspieszenia wzrostu gospodarczego, połączonego ze zmianą struktury gospodarczej, zdominowanej przez przemysły tradycyjne, na rzecz przemysłów rozwojowych i usług, kreujących powstawanie nowych miejsc pracy oraz pomoc osobom, które miał objąć program restrukturyzacji, zwłaszcza w sektorze górnictwa węgla kamiennego w latach 2003-2006 w odnalezieniu się w nowej sytuacji życiowej, w zdobyciu nowych lub podniesieniu poziomu posiadanych kwalifikacji zawodowych oraz w znalezieniu lub utworzeniu dla siebie nowego miejsca pracy [21, str. 23–26].

Należy zauważyć, że wdrożenie przyjętych do realizacji programów przebiegało w szczególnych uwarunkowaniach kształtujących przyszłość polskiego górnictwa. Pierwszym było położenie finansowe górnictwa, które w relacji do 2002 roku uległo pogorszeniu. Wynik finansowy netto górnictwa węgla kamiennego bez umorzeń na podstawie ustaw z dnia 26.11.1998 r. oraz 28.11.2003 był ujemny i wyniósł wówczas -4,0 mld zł [21, str. 3]. Drugim była coraz bliższa akcesja Polski do Unii Europejskiej. Ten historyczny moment oznaczał konieczność stosowania w obszarze RP prawa unijnego, m.in. w zakresie wsparcia górnictwa węgla kamiennego oraz przeformułowania zasad handlu węglem na rynku międzyna-

rodowym. Znamiennym był wpływ tych uwarunkowań, które determinowały konieczność aktualizacji programów restrukturyzacji górnictwa, która nastąpiła 27 kwietnia 2004 roku. W tym dniu Rada Ministrów RP uchwaliła Program „Restrukturyzacja Górnictwa Węgla Kamiennego w latach 2004-2006” oraz strategię na lata 2007-2010 [2].

Porównując wcześniejsze programy restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego z programem na lata 2007-2010 należy zauważyć, że nie ustalono w nim dokładnych kierunków i szczegółowych działań odnoszących się do procesu restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego. Program skoncentrowano na strategicznych kierunkach rozwoju górnictwa węgla kamiennego, które powinny wyznaczać priorytety w budowanych lub aktualizowanych strategiach, planach działań spółek węglowych oraz producentów węgla kamiennego.

Odnosząc się do kwestii społecznych warto podkreślić, że w programie restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego na latach 2007-2010 uznano, że zatrudnienie w górnictwie węgla kamiennego będzie nadal restrukturyzowane. Głównym instrumentem restrukturyzacji będą naturalne odejścia oparte głównie na świadczeniach emerytalnych. Wobec tego założenia polityka zatrudnienia w spółkach powinna opierać się na maksymalnie korzystnym poziomie zatrudnienia, w tym uzyskania optymalnego poziomu zatrudnienia na dole kopalń oraz w zakładach przerobczych, który jest konieczny ze względów technologicznych oraz z uwagi na przepisy prawa geologicznego i górniczego oraz nie przyjmowanie do pracy na powierzchni kopalni, w tym w administracji kopalń i spółek węglowych nowych pracowników, oprócz niezbędnych absolwentów szkół i wyższych uczelni. Nadzór nad polityką zatrudnienia realizowały Rady Nadzorcze. Podobnie kształtowały się cele polityki zatrudnieniowej w przedsiębiorstwach górniczych w latach 2007-2015. Ich autorzy uznali, że powinna je cechować optymalizacja wykorzystania wewnętrznych rezerw zasobów ludzkich oraz prawidłowe relacje pomiędzy wzrostem wynagrodzeń a wynikiem ekonomicznym.

Warto podkreślić dalsze i ważne zapisy, które znalazły się w programie restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego na latach 2007-2010. Stwierdza się w nich, że celem polityki państwa w stosunku do sektora górnictwa węgla kamiennego jest racjonalne i efektywne gospodarowanie złożami węgla znajdującymi się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, tak aby zasoby te służyły kolejnym pokoleniom Polaków. W oparciu o analizę pozycji polskiego węgla kamiennego w Unii Europejskiej stwierdza się, że rola polskiego węgla kamiennego w Unii Europejskiej zależeć będzie od polskich producentów. Rząd Rzeczypospolitej Polskiej, a szczególnie Minister Gospodarki w ramach swoich kompetencji i możliwości wspierać będzie wszelkie działania związane z dywersyfikacją źródeł energii oraz poszukiwaniem nowych możliwości pozyskania energii, w tym z węgla kamiennego. Z kolei wizja rozwoju polskiego górnictwa węgla kamiennego została oparta na założeniu, że po 2015 r. górnictwo węgla kamiennego będzie sektorem konkurencyjnym i z powodzeniem będzie ono funkcjonować w realiach gospodarki rynkowej. Zgodnie z celami i wizją programu przyjęto, że przedsiębiorstwa górnicze po osiągnięciu rentowności powinny charakteryzować się wyso-

kim stopniem bezpieczeństwa pracy, nowoczesnością i innowacyjnością procesu produkcji oraz niskim stopniem negatywnego oddziaływania na środowisko, jak również stabilnością i elastycznością zatrudnienia i systemów pracy, co sprzyjać będzie rozwojowi naukowemu i technologicznemu regionów górniczych.

Wydaje się, że powyższe zapisy pozostają aktualne i utrwalają główne kierunki kształtowania pozycji i rozwoju polskiego górnictwa węgla kamiennego w przyszłości. W ich świetle wciąż aktualnymi pozostają wspomniane już wcześniej dwa główne cele procesu restrukturyzacji górnictwa, którymi są doprowadzenie kopalń węgla kamiennego do ekonomicznej efektywności oraz doprowadzenie przedsiębiorstw górniczych do umiejętności konkurowania na otwartym rynku. Tym celom m.in. ma sprzyjać uchwalona przez Sejm 14 września 2016 roku ustawa o zmianie ustawy o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego oraz niektórych innych ustaw. Z uwagi na czas powstawania artykułu, który poprzedzał wejście w życie ustawy nie można się było odnieść do niej krytycznie. Natomiast należy zauważyć, że przykład powstania w kwietniu 2016 roku Polskiej Grupy Górniczej (– dalej PGG) według założeń rządowych to przede wszystkim pójście w kierunku wzmocnienia bezpieczeństwa energetycznego Polski [20]. W innych opiniach był to plan naprawczy dla Kompanii Węglowej S.A. – poprzedniczki PGG [20]. W kontekście głównych celów restrukturyzacji górnictwa powstanie PGG jest przede wszystkim dążeniem do osiągnięcia ekonomicznej efektywności przedsiębiorstw górniczych. Dowodzi to, że zapoczątkowany w 1991 roku proces reformowania polskiego górnictwa wciąż jest aktualny i trwa.

W tym świetle – jak zauważa A. Gawęda – rozważając perspektywy polskiego górnictwa węgla kamiennego warto mieć świadomość posiadanych stosunkowo dużych zasobów złóż węgla kamiennego, które w przeszłości były podstawą rozwoju polskiego przemysłu i gwarantem niezależności surowcowej i energetycznej. Czy zatem postrzeganie przyszłości polskiego górnictwa można traktować tylko w kategoriach spełnienia warunków czystej ekonomii? Czy rozwój górnictwa to potrzeba lobby górniczego, cena spokoju społecznego czy też potrzeba ponadpokoleniowej gwarancji zachowania niezależności i bezpieczeństwa energetycznego kraju [9, str. 9].

3. RESTRUKTURYZACJA GÓRNICCTWA OD 1991 ROKU – WYZWANIE SPOŁECZNO-GOSPODARCZE

Opisane powyżej procesy restrukturyzacyjne w polskim górnictwie węgla kamiennego, które rozpoczęły się w 1991 roku – jak zostało to już wcześniej zauważone – poważnie zmieniły stan ilościowy pracowników tej części gospodarki narodowej. W okresie od 1991 do 2014 roku zatrudnienie w górnictwie węgla kamiennego uległo drastycznemu zmniejszeniu blisko pięciokrotnie [24, str. 98–108, 11, str. 14]. Mimo tak poważnej redukcji stanu zatrudnienia procesy restrukturyzacyjne przebiegały bezkonfliktowo i nie wywoływały napięć społecznych [18, str. 79–80]. Skala zmniejszenia zatrudnienia w latach 1998–2000 przekroczyła liczbę 84 000 pracowników. Warto zauważyć, że wskazana liczba jest

równa wielkości zatrudnienia ogółem w górnictwie węgla kamiennego w Polsce według stanu na koniec czerwca 2016 roku. To porównanie wyraźnie wskazuje, że procesy restrukturyzacyjne dotyczące górnictwa węgla kamiennego po 2015 roku mogą wywoływać skutki o zupełnie innej skali zarówno w samym górnictwie oraz jego otoczeniu. Nie zmienia to jednak znaczenia podejmowanych działań restrukturyzacyjnych na obszarach, które nadal w strukturze gospodarczej i społecznej zdominowane były lub są przez ten sektor gospodarki narodowej [3, str. 4].

Ten stan determinuje potrzebę refleksji odnoszącej się przede wszystkim do skutków, które były efektem wspomnianej redukcji zatrudnienia w górnictwie węgla kamiennego. Mimo upływu czasu od wczesnych lat 90. XX wieku, które były świadkiem najgłębszych zmian w polskim górnictwie na przestrzeni minionego stulecia wydaje się, że warto lepiej przygotować się przede wszystkim na minimalizowanie skutków w obszarach okołogórnicznych. Za główny cel tego działania – co powinno być priorytetem dla CMZO – należy uznać minimalizowanie kosztów społecznych i ekonomicznych procesu restrukturyzacji. Warto w tym miejscu zauważyć, że w 1998 roku na restrukturyzację górnictwa węgla kamiennego wydatkowano kwotę z budżetu państwa w wysokości przeszło 1 mld zł. W 1999 roku wydano 1,7 mld zł. Również w 2000 roku wydano 1,652 mld zł. [4, str. 5]. Po 15 latach trwania restrukturyzacji górnictwa Spółka Restrukturyzacji Kopalń w 2016 roku wyda ponad 1,1 mld zł na kopalnie likwidowane lub przeznaczone do wygaszenia wydobycia węgla. [10].

Kontynuując temat skutków restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego w latach minionych warto zauważyć jego kilka dalszych i ważnych prawidłowości. Akcentując znaczenie społecznego wymiaru programów restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego należy podkreślić, iż decyzje podejmowane w trakcie procesów restrukturyzacji miały różne konsekwencje i różnie były postrzegane. Przez ośrodki decyzyjne były określane jako konieczność, jako szansa; przez górników – nie ze swej woli uwikłanych w procesy naprawcze naszej gospodarki – jako problem życiowy, a nawet i dramat. Jak zauważają śląscy badacze tak czy inaczej to człowiek jest rzeczywistym podmiotem zainicjowanych przemian. Ma za sobą określony dorobek zawodowy – będzie jednak musiał zaczynać od nowa. Ma w wielu przypadkach konkretny zawód, który dawał mu poczucie bezpieczeństwa – teraz się okazuje, że zawód ten przestał być przydatny, użyteczny, że trzeba będzie wybrać inny. Miał określone plany życiowe, które z większym lub mniejszym powodzeniem realizował – musiał je teraz skorygować, biorąc pod uwagę również i zakres niezbędnych rezygnacji [17, str. 40]. Podobnie – choć w sposób zróżnicowany – kształtowały się próby aktywizacji zawodowej górników odchodzących z zatrudnienia. W latach 1993-2002 – czyli w okresie najbardziej dynamicznych zmian w polskim górnictwie – największa liczba pracowników wywodzących się z tego sektora gospodarki narodowej skorzystała z urlopu górniczego (41 399 osób) oraz odpraw (29 745 osób). Wyraźnie mniejszym zainteresowaniem cieszyły się zasiłki socjalne (7 811 osób) [1, str. 514–515]. Szczególnym przypadkiem były osoby, które skorzystały z przekwalifikowania. W latach 2004-2006 z tej formy wsparcia skorzystało zaledwie 50 górników [1, str. 190].

Opisany wynik atrakcyjności środków osłonowych wśród odchodzących z kopalń górników potwierdzają badania śląskich socjologów. Jak podkreślają badacze z tej grupy zawodowej zaledwie co dziesiąta osoba zdecydowała się założyć własny biznes. Co gorsza, bardzo mało było takich, którzy postanowili działać wspólnie, a przecież sumując np. kilka odpraw daliby swojej firmie już na starcie znacznie większe możliwości. Później przyznawali, że brakowało im jednak wiedzy i wzajemnego zaufania. W tym kontekście warto teraz nie popełnić starych błędów. Odchodzącym z kopalń górnikom trzeba zaproponować nie tylko pieniądze, ale także pomoc prawną na wypadek, gdyby chcieli zakładać własne firmy [29]. Wyniki kolejnych badań charakteryzują górników odchodzących z zatrudnienia w analizowanym okresie lat 1998-2002 jeszcze w bardziej mniej korzystnym świetle. Są oni postrzegani jako osoby, które nie były przygotowane do skutków, jakie niesie tak ogromna zmiana w życiu. Byli przekonani, że to praca czeka na człowieka, a nie człowiek na pracę. Gdy przychodzili do kopalni, to przyjmowano ich z otwartymi ramionami, jak nie mieli kwalifikacji na dane stanowisko, to się ich przenosiło na inne. Po odejściu z kopalni w ogóle nie przypuszczali, że mogą mieć jakieś problemy z pracą. Byli o to dziwnie spokojni. Przygniatająca większość z tych (46 proc.), którzy wtedy odeszli z kopalni, w ogóle nie była zainteresowana szukaniem pracy, na pytanie: „Co teraz?” odpowiadała: „Teraz to ja chcę sobie odpocząć”. I odpoczywali przez dwa, trzy miesiące. Aż nagle zaczynały się kończyć pieniądze, w domu robiło się nerwowo, bo żona naciskała, rodzina wywierała presję, że trzeba wziąć się do roboty. Więc górnicy szli szukać pracy i okazywało się, że to nie takie proste. Bo nawet jeśli ktoś był elektrykiem, to jego kwalifikacje z kopalni różnią się od tych na budowie. Poza tym tych ludzi nie interesowały oferty gorzej płatne, bo jak wiadomo, w kopalni nie zarabiali małych pieniędzy. Taki górnik przechodził na drugą stronę, której kompletnie nie znał. Nie umiał załatwiać spraw w urzędach, składać wniosków, pisać CV [13].

Analizując opisane procesy w kontekście trwającej wciąż restrukturyzacji górnictwa węgla, kamiennego nasuwa się następujące pytanie. Jaka powinna być rola państwa w minimalizowaniu kosztów społecznych i gospodarczych wynikających z kolejnych programów reformowania górnictwa? Czy będzie to – jak zauważają w swoich badaniach T. Stadlewski i A. Szpak – doktrynalne wycofanie się państwa z prowadzenia aktywnej polityki inwestycyjnej w podupadających regionach z powodu likwidacji branży górniczej jako kosztowny i mało efektywny sposób rozwiązywania problemów społecznych. Polityka szczodrych świadczeń socjalnych w postaci płatnych urlopów, zasiłków górniczych i odpraw pieniężnych, w dużej mierze wymuszona protestami górników, jak każda rozbudowana działalność socjalna społecznie niesprawiedliwa, nie dająca odchodzącym górnikom satysfakcji, nie przyczyniająca się w znaczącym stopniu do tworzenia nowych miejsc pracy, nie pobudzająca do wysiłku i aktywności zawodowej, lecz przeciwnie, powodująca bierność, wyczoną bezradność, roszczeniowe postawy itp. [27, str. 86].

Odpowiedzi na powyższe pytania można odnaleźć m.in. w koncepcji aktywnej polityki społecznej (– dalej APS). APS opiera się na trzech fundamentalnych założeniach [26, str. 47]:

- ograniczenia skali „pasywnych transferów socjalnych” przez wprowadzenie wsparcia warunkowego, powiązanego z uczestnictwem beneficjentów w programach aktywizujących,
- koncentracji na zatrudnieniu lub odbudowaniu tzw. zdolności zatrudnieniowej,
- wykorzystania potencjału instytucji niepublicznych (organizacji pozarządowych) do prowadzenia programów aktywizujących i różnych wspieranych aktywności na rynku pracy.

Koncepcja APS koncentruje się na niwelowaniu problemów rozwojowych związanych z pracą i zatrudnieniem, jest też wizją ładu społecznego, w którym określone formy stosunków społecznych umożliwiają zaspokojenie potrzeb osób, dla których praca na otwartym rynku pracy jest mało realna, a często wręcz niemożliwa. Aktywna polityka rynku pracy polega więc nie tylko na zwalczaniu wykluczenia społecznego i ubóstwa poprzez politykę prozatrudnieniową, ale także na tworzeniu spójności, pobudzaniu solidarności i aktywnych postaw uczestnictwa obywatelskiego. Kluczowymi wyzwaniem dla tej polityki jest zatrudnienie, integracja i obywatelstwo. Wyznaczają one dominujące i równorzędne kierunki jej rozwoju. Takie ujmowanie tej polityki ma zasadniczy wpływ na oczekiwane rezultaty. Są nimi nie tylko mierzalne wskaźniki wzrostu zatrudnienia, lecz także efekty – określane jako „miękkie” – nie mniej ważne dla wizji ładu społecznego, świadczące o wzrastających kompetencjach społecznych, aktywności obywatelskiej, czy też zdolności do lepszego wypełniania ról rodzinnych [12, str. 34]. APS kładąc silny nacisk na aktywność i jej pobudzanie nie tylko redefiniuje reguły ładu socjalnego, ale także na nowo określa rolę podmiotów biorących udział w całościowym systemie dostarczania usług, odpowiadających za zaspokajanie różnorodnych potrzeb obywateli [8, str. s. 206–207].

Z perspektywy minionych lat począwszy od 1991 roku, który zapoczątkował wciąż trwający proces restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego – oraz utrwalonych w pamięci społecznej skutków reformy górnictwa wydaje się, że warto przypomnieć następującą konstatację. Autorzy reform gospodarczych, w tym reform górnictwa węgla kamiennego, zdawali sobie sprawę ze skutków społecznych przeprowadzanych zmian, jednak chyba nie do końca uświadamiano sobie skalę i rodzaj skutków społecznych wynikających z procesu reform. Zwłaszcza, gdy chodzi o ich negatywne skutki. Nasuwa się pytanie, czy można im było zapobiec? Naszym zdaniem nie można było im zapobiec, ale z całą pewnością można było ograniczyć ich rozmiary [17, str. 52].

4. WNIOSKI – ZADANIA DLA CMZO

Przedstawiona w niniejszym artykule próba retrospektywnego ujęcia zjawisk i procesów towarzyszących trwającej od 1991 roku restrukturyzacji górnictwa

węgla kamiennego w Polsce miała na celu – co zostało zaznaczone w streszczeniu artykułu – lepsze zrozumienie roli jaką może w przyszłości spełnić program na rzecz powstania CMZO. Kształtując jego treść zauważa się głównie – na podstawie przeanalizowanych źródeł literaturowych – potrzebę określenia zadań, które w rzeczywistym działaniu powinny być podjęte przez CMZO – szczególnie z uwagi na potrzebę ograniczania mogących ujawniać się w procesie restrukturyzacji górnictwa skutków społecznych i ekonomicznych w jego otoczeniu. Podjęte w artykule problemy wiążące się z efektywnością procesów restrukturyzacyjnych w górnictwie węgla kamiennego przede wszystkim ukazały jak wraz z upływem czasu zmniejszała się ich skala. Warto chociażby przypomnieć blisko pięciokrotny spadek liczby zatrudnionych w górnictwie węgla kamiennego, w latach 1991-2015. Mimo tak poważnych zmian nadal przed restrukturyzowaną branżą stoją liczne problemy i wyzwania, których rozwiązywanie można zapisać w programie na rzecz powstania CMZO. Wydaje się, że szczególnie w kontekście wyprzedzania i monitorowania skutków wynikających z procesów restrukturyzacyjnych górnictwa węgla kamiennego CMZO mogłyby podjąć realizację następujących zadań:

- prowadzenie wieloaspektowego monitoringu wpływu restrukturyzacji przedsiębiorstw górniczych na ich otoczenie społeczne, gospodarcze, środowiskowe i infrastrukturalne oraz wpływu zmian w otoczeniu na przedsiębiorstwo górnicze,
- opracowywanie w oparciu o monitoring rekomendacji wspierających i aktualizujących w wybranych obszarach programy restrukturyzacji branży, zarówno w fazie ich budowania jak i realizacji,
- rekomendowanie kierunków długofalowych działań mogących ograniczać skutki restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego w jego otoczeniu,
- przygotowywanie analiz i opracowywanie prognoz dotyczących otoczenia społeczno-gospodarczego przedsiębiorstw górniczych w aspekcie wspierania branży w dochodzeniu do ekonomicznej efektywności oraz umiejętności konkurowania na otwartym rynku,
- budowanie programów w obszarach zdominowanych przez górnictwo węgla kamiennego mających na celu dywersyfikację ich struktury gospodarczej w kierunku powstawania w jego otoczeniu rozwojowych i innowacyjnych przedsiębiorstw produkcyjnych i usługowych – tworzących alternatywne miejsca pracy,
- opracowywanie programów kształtujących wizerunek górnictwa w jego otoczeniu jako gwaranta zachowania niezależności i bezpieczeństwa energetycznego kraju,
- przygotowywanie analiz dotyczących kosztów i wpływu restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego na jego otoczenie.

Wskazane powyżej destynacje, które mogą przyjąć formę głównych wyzwań i zadań kształtujących proces monitorowania zmian okołogórnicznych są kolejnym elementem szerszego programu na rzecz powstania CMZO. Jego kontynuację można odnaleźć w artykule skupiającym się na równie ważnych treściach, który-

mi są misja, cele programowe oraz propozycja struktury funkcjonalno-organizacyjnej Centrum [15].

LITERATURA

1. Bednorz J., Starzenie się załogi zagrożeniem dla rozwoju sektora górnictwa węgla kamiennego w Polsce, „Wiadomości Górnicze” nr 9 z 2010 r.
2. Blaschke W., Gawlik L., Lorenz U., Perspektywy górnictwa węgla kamiennego po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej w świetle realizowanych programów restrukturyzacyjnych. Aktualia i perspektywy gospodarki surowcami mineralnymi – Zakopane, „Sympozja i Konferencje” nr 63, wyd. Instytutu Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN. Kraków 2004.
3. BYTOM 2020+. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze rozwoju Bytomia jako Obszaru Strategicznej Interwencji, wymagającego kompleksowej rewitalizacji, wyd. Urząd Miejski w Bytomiu, Bytom 2013.
4. Czerwińska E., Restrukturyzacja górnictwa węgla kamiennego w Polsce, wyd. Kancelaria Sejmu RP, Warszawa 2002.
5. Dubiński J., Turek M., Wybrane aspekty zmian restrukturyzacyjnych w polskim górnictwie węgla kamiennego (w latach 1990–2008), Prace Naukowe GIG „Górnictwo i Środowisko”, 2/2009.
6. Dz. U. z 2002, nr 238, poz. 2020.
7. Dz. U. z 2003, nr 210, poz. 2037.
8. Gagatka M., Rola sieci wsparcia w kreowaniu polityki obywatelskiej w skali lokalnej, wyd. Acta Universitatis Lodzianis Folia Sociologica nr 38 z 2011 r.
9. Gawęda A., Obecna sytuacja sektora węgla kamiennego i możliwości rozwoju, w: Zeszyty Naukowe Instytutu Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energii Polskiej Akademii Nauk, nr 87 z 2014 roku.
10. <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/kraj/koszty-restrukturyzacji-kopalni-wzrosly-o-50-proc-do-ponad-1-1-mld-zl/02er11> (dostęp, 27.10.2016 r.).
11. Informacja o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego w czerwcu oraz w okresie styczeń – czerwiec 2016, wyd. Ministerstwo Energii, Warszawa 2016.
12. Karwacki A., Aktywizacja „Rzeczypospolitej obcych” – o współczesnych podziałach, włączaniu i wyłączeniu, w: Polityka aktywizacji w Polsce, red. A. Karwacki, H. Kaszyński, Wyd. Naukowe UMK, Toruń 2008,
13. Kto poprowadzi górnika za rękę. Rozmowa z dr Konradem Tauszem, Gazeta Wyborcza z 25.02.2010 r.
14. Lorenz U., Program reform i harmonogramy restrukturyzacji w sektorze energetycznym. „Przegląd Górniczy” 2011, nr 7–8.
15. Marszowski R., Reforma polskiego górnictwa a Śląskie Centrum Monitorowania Zmian Okołogórnicznych. Propozycja wsparcia dla gmin i powiatów, Międzynarodowe Studia Społeczno - Humanistyczne Humanum, 2017.
16. Mitręga M., Restrukturyzacja umiejscowiona. Socjalne i regionalne aspekty przemian w górnictwie węgla kamiennego, wyd. UŚ, Katowice 2001.
17. Nowak K., Tausz K., Restrukturyzacja górnictwa a wykluczenie społeczne. Program, którego nie było, w: Górnicy wykluczeni, ale niezapomniani Program pozytywny. Zbiór artykułów pod redakcją Katarzyny Nowak, wyd. GIG, Katowice 2010.
18. Paszcza H., Procesy restrukturyzacyjne w polskim górnictwie węgla kamiennego w aspekcie zrealizowanych przemian i zmian bazy zasobowej, „Górnictwo i Geoinżynieria”, Zeszyt 3 z 2010 r.
19. Plan naprawczy dla Kompanii Węglowej S.A. Podstawowe informacje, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2015.
20. Porozumienie ws. PGG, wnp.pl, Portal Gospodarczy http://gornictwo.wnp.pl/porozumienie-ws-pgg-podpisane-premier-to-wzmocnienie-bezpieczenstwaenergetycznego-2722481_0_0.html (dostęp, 26.08.2016 r.).
21. Program łagodzenia w regionie śląskim skutków restrukturyzacji zatrudnienia w górnictwie węgla kamiennego, Katowice 2003.
22. Przebieg i ocena reformy górnictwa w latach 1998–2002, w: Sytuacja górnictwa węgla kamiennego, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2003.
23. Przybyłka A., Historyczne aspekty rozwoju zabezpieczeń socjalnych górników na Górnym Śląsku, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Katowice 2011.

24. Przybyłka A., Spadek zatrudnienia wśród górników węgla kamiennego w kolejnych etapach restrukturyzacji branży na Górnym Śląsku. *Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae*, Nr 1/2013, wyd. Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach.
25. Restrukturyzacja górnictwa węgla kamiennego w latach 2004-2006 oraz strategia na lata 2007-2010. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 27.04.2004 r. Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, 27 kwietnia, 2004.
26. Rymśza M., Aktywna polityka społeczna w Polsce. Szanse i ograniczenia upowszechniania koncepcji, w: *Polityka aktywizacji w Polsce*, red. A. Karwacki, H. Kaszyński. Wyd. Nauk UMK, Toruń 2008.
27. Stalewski T, Szpak A, Likwidowanie kopalń węgla kamiennego w małym mieście górniczym. *Studia Regionalne i Lokalne* nr 4, wyd. Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2000.
28. Staniłko J., Tomecki M., i inni, *Górnictwo polskie. Strategiczne wyzwania*, Instytut Studiów Przemysłowych, Warszawa 2015, <http://przemysl.org.pl/2015/12/11/gornictwo-polskie-strategiczne-wyzwania/> (dostęp, 24.07.2016).
29. Szczepański M. S., Górnicy nie przepuścili odpraw. Często brakowało im jednak wiedzy, *Dziennik Zachodni* z 12 stycznia 2015 r.